

MİMARİ KORUMADA BELGELEME: BİLECİK-VEZİRHAN KÖPRÜLÜ MEHMET PAŞA CAMİ RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

DOCUMENTATION IN ARCHITECTURAL CONSERVATION: BİLECİK-VEZİRHAN KÖPRÜLÜ MEHMET PASHA MOSQUE RESTITUTION PROPOSAL

Mehmet Fatih AYDIN
Bağımsız Araştırmacı
fatihmim@gmail.com
ORCID: (0000-0002-4904-6435)

Ebru ULAŞ SARIAYDIN
Eskişehir Teknik Üniversite, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Bilim Dalı
e.ebruulas@gmail.com
ORCID: (0000-0002-9156-4674)

ÖZ

Geliş Tarihi:
21.06.2025

Kabul Tarihi:
21.09.2025

Yayın Tarihi:
28.09.2025

Anahtar Kelimeler
Kültürel Miras,
Koruma,
Belgeleme,
Restitüsyon,
Cami.

Keywords
Cultural heritage,
Conservation,
Documentation,
Restitution,
Mosque.

Tarihi yapıların korunması ve restorasyon planlamasında kapsamlı belgelemeyi konu alan bu çalışma, Bilecik'in Vezirhan beldesinde yer alan Köprülü Mehmet Paşa Cami'ni alan çalışması olarak örneklemede ve restitüsyon önerisi sunmaktadır. Caminin güneydoğusundaki bitişik parselde, Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı bulunmaktadır. Bilecik-İzmit yolu üzerinde yer alan cami Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1655'te yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı caminin beden duvarları tamamen kesme taştan yapılmış olup, duvarlar kirpi saçaklarla sonlanır. Yapı kırma çatı ile örtülüdür. Üst örtüsü, kuzey cephedeki altı sütun ile batı ve doğu cephelerdeki sütunlar tarafından taşınan son cemaat yeri, caminin giriş cephesi ve yan açıklıkları boyunca mekânsal süreklilik oluşturur. Minare de kesme taştan olup, özgün durumuna uygun olarak 1965'te yeniden yapılmıştır. Günümüzde cephelerde ve özellikle minarede kesme taşlarda ciddi yüzey kayıpları görülmektedir. Caminin özgün mihrabı yakın tarihte ahşap malzeme ile kaplandığından detaylarına ulaşılamamaktadır. Ahşap çatıda ve tavan kaplamasında oluşan hasarlar nedeniyle nem problemi yaşayan yapı ile ilgili, tarihi belgelere dayalı bilgi ve değerlendirme eksikleri bulunmaktadır. Bu makale, arşiv belgelerine dayanarak, daha kapsamlı araştırmalar çerçevesinde, Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Cami'ne ilişkin mimari ve tarihî bulguları ve bunlara dayanan restitüsyon önerisini literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

This study, which addresses comprehensive documentation in the conservation and restoration planning of historic buildings, takes the Köprülü Mehmet Pasha Mosque, located in the town of Vezirhan in Bilecik, as a case study and presents a restitution proposal for the monument. On the adjacent parcel to the southeast stands the Köprülü Mehmet Pasha Caravanserai. Situated along the Bilecik-İzmit road, the mosque was commissioned by Köprülü Mehmet Pasha in 1655. The rectangular-plan structure has load-bearing walls entirely built of ashlar masonry, terminating with corbelled eaves, and is covered with a hipped roof. The narthex, whose roof is carried by six columns on the northern façade and additional columns on the western and eastern sides, establishes spatial continuity along the entrance front and side openings of the mosque. The minaret, also constructed of ashlar masonry, was rebuilt in 1965 in accordance with its original form. Today, significant surface losses can be observed on the façades, particularly on the masonry of the minaret. The original mihrab, now concealed by a later wooden cladding, is inaccessible in terms of its authentic details. Structural damage to the wooden roof and ceiling covering has also resulted in persistent moisture problems. Moreover, deficiencies remain in terms of archival data and scholarly evaluations concerning the building. Within this framework, the present article aims to contribute to the literature by introducing architectural and historical findings, supported by archival documents, and by advancing a restitution proposal for the Köprülü Mehmet Pasha Mosque in Vezirhan within a broader scope of research.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1724611>

Atıf/Cite as: Aydın, M. F. & Sariaydin, E. U. (2025). Mimari korumada belgeleme: Bilecik-Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Cami restitüsyon önerisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(3), 1787-1805.

Giriş

Bilecik'te Osmanlı dönemi yapıları üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bazı araştırmalarda bu yapıya ve yakın çevresine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Örneğin Selma Ünal'ın *Bilecik'teki Osmanlı Dönemi Yapıları* başlıklı yüksek lisans tezinde, il merkezi ve köylerdeki cami, mescit, türbe, hamam, han ve diğer kamusal yapılar katalog halinde incelenmiş; Köprülü Mehmet Paşa Cami de bu bağlamda tanıtılmıştır (Ünal, 2008). Ali Gerengi'nin *Bilecik'te Türk Dönemi Hanları (13–19. Yüzyıllar)* çalışmasında ise Vezirhan yerleşmesindeki Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı ayrıntılı olarak ele alınmış, külliye bütünlüğü içinde cami ile ilişkisine değinilmiştir (Gerengi, 2004). Ayrıca Yusuf Sağır'ın *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakıfıyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları* adlı doktora tezinde, Köprülü Mehmet Paşa'nın vakıf eserleri arasında Vezirhan Cami ve Kervansarayı da belgeler ışığında tanımlanmıştır (Sağır, 2012). Yapı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiş olup, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 27/05/1991 tarih ve 1775 sayılı kararıyla koruma altına alınmıştır. Söz konusu tescil kaydında, yapının mimari tanımı, dönem özellikleri ve korunma gerekçeleri belirtilmiştir. Bu bilgiler, hem literatürdeki sınırlı verilerin tamamlayıcısı olarak hem de çalışmanın önemini ortaya koyan bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Yüzyıllar boyunca geçirdikleri dönüşüm ve müdahaleler sebebiyle düzensiz morfoloji ve geometriye sahip (Intrigila vd., 2024, s.398) kültürel miras yapılarının sürdürülebilir varlığının korunmasında nitelikli restorasyon eylemi öne çıkmaktadır. Restore edilecek tarih yapı için müdahale planlaması rastlantısal ve tüm yapılarda uygulanabilir bir çerçeve sunmamalı, yapıya özgü bir planlama ilerletmelidir. Yapıya özel ve tekil bir planlama gerekliliği sunan Genovese (2005) restorasyon için 3 ana etap önermektedir. İlk etap, (I) ele alınan yapının eleştirel bir kavrayış ve ilgili kaynaklar ile tanınmasını içermektedir. İkinci etapta (II) yapının mevcut durumunun titiz okuması, yapı üzerinde yer alan deformasyonların tespiti, özgün ve değişen malzemelerin dönemsel teşhislerinin gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Üçüncü etap (III), yapının geçmiş ve mevcut veri temininin ardından, koruma sınırlılıkları dâhilinde kapsamlı restorasyon planının hazırlanması aşamasını ifade etmektedir (Genovese, 2005). Bu aşamalar, koruma projelerinde rölöve, restitüsyon ve restorasyon isimleri ile projelendirilmektedir. Rölöve, yapının mevcut durumunu, yapıım tekniğini, kullanılan malzemeleri, taşıyıcı sistem verilerini, mevcut yapısal bozulmaları ve dönemsel müdahaleleri ortaya koymakta; bu bilgileri ölçekli çizim ve raporlarla belgelemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada öneri örneği sunulacak restitüsyon projesi rölöve çalışmalarını temel almakta, yapının ilk tasarım haline ulaşma hedefi ile sözlü yazılı tüm tarihi kaynakların incelenmesini içermektedir. Restitüsyon projesi, incelenen kültürel miras yapısının günümüze kadar geçirdiği müdahaleleri, yok olmuş veya revize olmuş mekân ve malzeme teşhislerini, yapı üzerindeki dönemsel eklerin tespitini sunmaktadır. Hazırlanacak restorasyon projesinin altyapısı, geçmiş ve mevcut verilerin doğruluğu ve niteliği ile doğrudan ilişkilidir. Yüksek doğrulukta ve detaylı ele alınmış belgeleme, kültürel mirasın başarılı bir şekilde korunması ile birlikte miras binalarının etkili bir şekilde güçlendirilmesinde, uygulanacak müdahalelerin doğru planlanmasında da temel faaliyettir (Santini vd., 2023, s.4364).

1994 yılında Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) tarafından imzalanan Nara Özgünlük Belgesi, restorasyonu planlanan tarihî yapılarda restitüsyon okumalarının eksik veya hatalı yapılmasının, yapının yaşam süreci boyunca geçirdiği tarihî katmanların bütüncül biçimde anlaşılmasını engelleyebileceğini vurgulamaktadır. Belge, bu riskin önlenmesi için araştırma ve belgeleme sürecinde ayrıntılı analizlerin yapılması, elde edilen verilerin eksiksiz biçimde kaydedilmesi ve raporlanmasının gerekliliğini özellikle belirtmektedir (ICOMOS, 1994; Jokilehto, 2006; Letellier, 2007). Bu çalışmada ayrıca ICOMOS'un Venedik Tüzüğü (1964), Burra Tüzüğü (1979, 2013 rev.) ve Londra Tüzüğü (2010) gibi uluslararası belgelerde tanımlanan restitüsyon ilkeleri de dikkate alınmıştır.¹ Belgelemede gerekli görülen **özenli araştırma ve analiz süreci**, günümüzde de önemini korumakta; güncel belgeleme yöntemlerinde ise veriler sayısallaştırılarak elde edilmekte ve bu sayısal veriler aracılığıyla iki boyutlu çizimler ile üç boyutlu modeller oluşturulmaktadır (Çakıcı ve Kaçdi, 2023, s.70). Kültürel miras

¹ Söz konusu belgeler, restitüsyonun yalnızca sağlam bilimsel veriler, belgeler ve tarihî kanıtlar ışığında yapılmasını; özgünlüğün korunmasını; ve kültürel mirasın tarihî değerine zarar verilmemesini öngörmektedir (Bkz. Venedik Tüzüğü, md. 9, 15; Nara Özgünlük Belgesi; Burra Tüzüğü, md. 1.7, 3, 20; Londra Tüzüğü).

niteliğindeki yapılarda da kullanımı yaygınlaşan bina bilgi modelleri (BIM), bina verilerinin disiplinler arası çalışılabilirliğine kolaylık sunmaktadır (Khalil & Stravoravdis, 2022, s.3226).

Yukarıda belirtilen gereklilikler doğrultusunda, restitüsyon önerisi sunulacak mevcut çalışmada, tarihî bir bina olan Köprülü Mehmet Paşa Cami ele alınmaktadır. Köprülü Mehmet Paşa Cami, Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı ile birlikte Vezirhan beldesinde bulunan iki önemli anıtsal yapıdır. Bu makale, alanın değerlendirilmesine yönelik koruma faaliyetlerini kolaylaştırmak için binanın mevcut durumunu geçmiş dönem verileri ile belgelemeyi ve kaydetmeyi amaçlamakta, restitüsyon proje önerisi sunmaktadır.

Çalışma örnekleminde ele alınan Köprülü Mehmet Paşa Cami, Bilecik'in Vezirhan beldesinde, 377 ada, 1 parselde yer almaktadır. Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1655 yılında yaptırılan cami Bilecik-İzmit yolu üzerinde bulunmaktadır. Mevcut durumda cephe ve cami minaresindeki yüzey kayıpları, geçirdiği müdahaleler sonrası okunamayan özgün doku kurgusu, çatı ve tavan kaplamalarındaki hasarlar nedeniyle nem problemleri bulunan caminin belgelemesi bu bölümde iki adımda sunulmaktadır. İlk bölüm Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin tarihsel gelişimini ele almakta, ikinci bölüm ise yapının mevcut durumunun mimari özelliklerini, malzeme ve bozulma analizlerini içeren fiziksel verileri ortaya koymaktadır.

Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin Tarihçesi

Günümüzde bir ilçe merkezi olan Vezirhan, Osmanlı Dönemi'nde Hüdavendigâr vilayetine bağlı Ertuğrul (Bilecik) sancağı sınırları içinde yer alan Lefke (Osmaneli) beldesine bağlı bir köydür (Sezen, 2017, s.301). Mülkname kayıtları ve Köprülü Mehmet Paşa'nın 1661 tarihli, dönemin kadı sicilinde kayıt altına alınmış vakfiyesinden, yerleşimin o dönemde "Vezirhan" adıyla anılmadığı; köyün, Vezir-i Azam Köprülü Mehmet Paşa'ya Sultan IV. Mehmet tarafından tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Aynı kayıtlara göre köyün adı "Karaoğlanbeli" dir. Yerleşimin ortasından geçen dere de "Karasu" değil "Karaoğlan Deresi" olarak adlandırılmaktadır. Daha sonra caminin hemen güneydoğusunda yine Vezir-i Azam Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılan han dolayısıyla köyün "Vezirhan" olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde Vezirhan Osmaneli (Lefke) – Bilecik arasında Karasu vadisi içinde Şam-İstanbul yolu üzerinde posta ve ticaret kervanlarının konaklama ihtiyacının karşılandığı bir yerdir. Kervanların yiyecek-içecek gibi ihtiyaçlarının karşılanması, dinlenmeleri, temizlik ve ibadetleri ile diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için Vezir-i Azam Köprülü Mehmet Paşa tarafından bir kervansaray yaptırılmıştır. Aynı şekilde, çalışma konusu olan cami, su kuyusu, hamam ve kemerli köprüden oluşan külliye inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde yerleşik Rumlar ve Müslümanlar bir arada yaşamışlardır. Yerel idare kayıtlarına göre, yerleşimde Rumlara ait kiliseler ve bir mezarlık bulunmaktadır (Vezirhan Belediyesi, t.y.). Bu veriler, bölgede Köprülü Mehmet Paşa döneminden önce de bir yerleşim çekirdeği bulunduğunu göstermektedir. Ancak mevcut belgeler ve mimari izler, Vezirhan'ın özellikle 17. yüzyıl ortalarında Köprülü Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilen anıtsal yapılar sayesinde bir durak ve dinlenme noktası olarak önem kazandığını ortaya koymaktadır. Günümüzde beldede bulunan önemli tarihî yapıların tamamı, Köprülü Mehmet Paşa'nın vakıf eserleri arasındadır. Küçük yaşta devşirilerek İstanbul'a getirilen, aslen Arnavutluk'un Berat sancağı sınırları içindeki Rudnik köyünden olan Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devrine damgasını vurmuş değerli devlet adamlarından biridir. Görevden alındığı dönemlerde Amasya'ya bağlı Köprü kasabasına giderek boş zamanlarını bu beldede geçirdiği için kendisinden "Köprülü" olarak söz edilmiştir. Osmanlı tarihinde "Köprülüler" olarak bilinen vezirler ailesinin kurucusudur. İstanbul'a genç yaşta gitmiş olmasına rağmen sarayda görevlendirilmiştir. 1628'de Veziriazam Hüsrev Paşa'nın alt kademesinde bulunmuş ve onun hazinedarlığını yapmıştır. Onun maiyetinde kaldığı süre içinde onun çok yardımını görmüştür. Daha sonra kendisine tâbi olduğu Mimar Kasım Ağa'nın çabaları sonucunda sadrazamlık makamına kadar yükseltilmiştir (Duman, 2006, s.16).

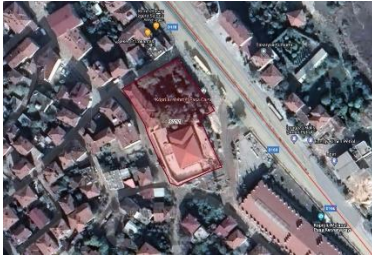
Yusuf Sağır'a göre Köprülü, 1660/1070 tarihli vakfiyedeki ifadeye göre Vezirhan'da (Karaoğlanbeli), bir han, bir mektep ve bir cami yaptırmıştır. 1661/1071 tarihli vakfiyeye göre ise yukarıda sayılan eserlere ek olarak yirmi dükkân, iki çeşme, bir ekmek fırını ve bir değirmen daha inşa ettirmiştir. Bu da, daha sonraki eserlerin ilk vakfiyenin düzenlendiği 30 Mart 1660/18 Receb 1070 tarihinden sonra, ikinci vakfiyenin /28 Temmuz-6 Ağustos 1661/ Evâil-i Zilhicce 1071'de tanzim edilmesinden önce yapıldığının kanıtıdır (Sağır, 2006, s.155). Adı geçen yapılar grubunun Menzil Külliyesi adı ile anıldığı bilgisi ise Ahmet Vefa Çobanoğlu tarafından verilmektedir. Çobanoğlu; Bilecik yakınlarında 17. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olan Menzil Külliyesi'nin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından 1070'te (1660) yaptırıldığını, hamam, han ve cami yapılarından

oluşmakta olduğunu ifade etmektedir. Bu yapılardan hamam günümüzde mevcut değildir. Külliye'nin yapımından sonra bölge Vezirhan ismiyle tanınmıştır (Çobanoğlu, 2013, s.94). Her iki kaynakta da yapının 1660 yılında inşa edildiğinden söz edilmektedir. Bu durumda caminin Osmanlı Klasik Dönemi mimari eserlerinden olduğu söylenebilir.

Yapının Mevcut Durumunun Mimari Özellikleri

Yapı, güney, doğu ve batı yönlerde parsel sınırına bitişik yollarla çevrilidir (Fotoğraf 1a). Kuzey yönde ise, cami ile doğrudan ilişkili olan ve şadırvan, Kur'an kursu, tuvaletler ile yeşil alanların yer aldığı ana avlu bulunmaktadır (Fotoğraf 1b). Bu avlu, moloz taş örgülü ve traverten harpuşa ile sonlanan bahçe duvarları ile çevrilidir (Fotoğraf 1d). Parsel sınırı içinde iki açık alan bulunmakta olup, caminin yer aldığı avluya kuzey yönünde yer alan, günümüzde ferforje malzemeden yapılmış çift kanatlı giriş kapısından ulaşılmaktadır (Fotoğraf 1e). Kuzeydeki diğer açık alan ise külliye bileşenlerini tamamlayan işlevsel düzenlemeleri barındırır. Her iki alanda da yakın tarihlerde çevre düzenlemesi yapılmıştır. Yapının son cemaat yeri beş birimlidir (Fotoğraf 1c).

Plan kurgusu büyük ölçüde korunmuş olan yapının kuzeyinde, beş bölümlü ve etrafı açık son cemaat yeri yer almaktadır (Fotoğraf 1c). Bezemesiz, düz yüzeyli taş sütunlar üzerine oturan sivri kemerler renkli taşlarla inşa edilmiştir. Son cemaat mahalli ile harim ve alt mahfil düz ahşap tavanla örtülmüş; ince ahşap çıtalarla karelere bölünmüş tavanın zemini bordo, çıtalar ve kenar kısımlar ise yeşil renge boyanmıştır. Bu tavanın, ilk inşa dönemine ait olmayıp sonraki bir evrede yenilenmiş olduğu anlaşılmaktadır; ancak özgün düzenin de benzer bir formda olabileceği değerlendirilmektedir. Harime giriş, son cemaat yerinin güney yönünden sağlanır. Minare, harimin kuzeybatı köşesinde, harim ile son cemaat yerinin birleştiği düşey hat üzerinde konumlanmıştır (Görsel 1a). Yapının taban alanı yaklaşık 427 m², çatı mahya yüksekliği ise yaklaşık 6,35 m'dir. Harimin kuzey cephesine bitişik kadınlar mahfili bulunmaktadır (Görsel 1b; Fotoğraf 2c).

a) Yapının Konumu (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Batı ve Güney cepheleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır, 2023)

c) Doğu ve Kuzey Cepheleri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

d) Yapının Dış Avlusu ve Doğu Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

e) Avlu Girişi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

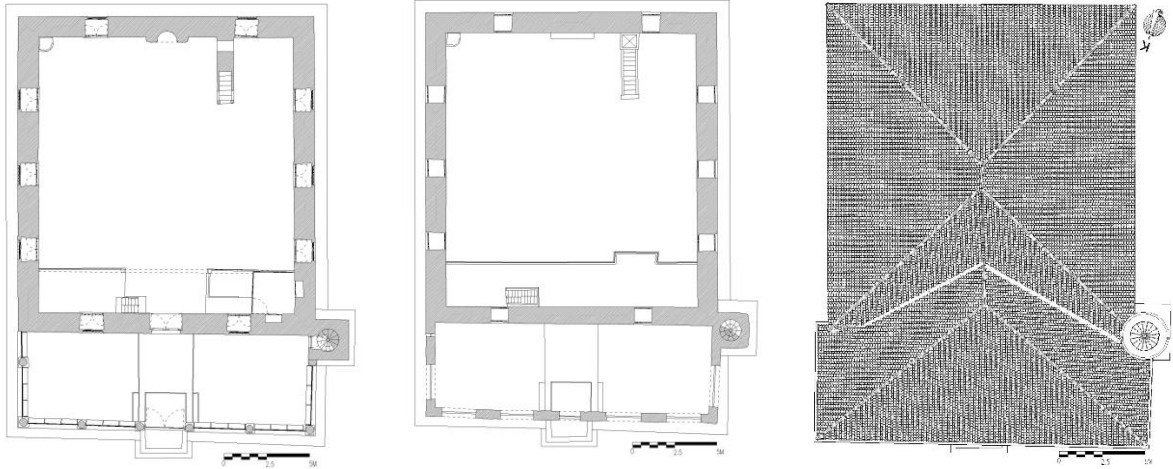
f) Batı ve Güney Cepheleri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 1. Köprülü Mehmet Paşa Camii Konumu ile Cepheleri

Harim ve son cemaat yeri, kırma çatı ile örtülü olup (Görsel 1c), kuzeyde taş sütunlar üzerine oturan kemerlerle sınırlanmıştır (Fotoğraf 2a). Kemerlerin üzengi seviyesinde ahşap gergiler yer alır. Mihrap eksenine doğrultusunda,

harime girişin bulunduğu orta bölüm ile doğu ve batı yönlerindeki bölümler farklı kotlardadır; orta bölüm +1.92 kotunda, doğu ve batı yönlerindeki bölümler ise +2.25 ve +2.22 kotlarındadır. Orta bölüme dört adet taş basamakla ulaşılırken, diğer bölümlere ahşap basamaklarla çıkılır. Son cemaat yerinin zemininde, mevcut durumda ahşap kaplama bulunmaktadır; giriş kısmında traverten kaplama mevcuttur. Bu traverten kaplama, zemine sap uygulanmasının ardından eklenmiş olup, özgün zemin kaplaması günümüze ulaşmamıştır (Görsel 2–Fotoğraf 2b–Fotoğraf 3a–3b–3c).

Taş sütunlar arasındaki açıklıklar demir korkulukla kapatılmıştır. Korkulukların detayları ve sütunlara zemin bağlantı biçimi, bunların özgün olmayıp daha sonraki bir dönemde eklendiğini göstermektedir. Kemerleri taşıyan taş sütunlarda yüzey kayıpları ile başlıklarda ve profillerde parça eksiklikleri gözlenmektedir (Fotoğraf 2b). Son cemaat yeri zemin kotu, avlu kotundan yaklaşık 60 cm yüksektir. Giriş açıklığında, mevcut durumda ferforje malzemeden çift kanatlı bir kapı bulunmaktadır.

a) Rölöve, Harim Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Rölöve, Mahfil Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Rölöve, Çatı Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 1. Köprülü Mehmet Paşa Cami Planları

a) Son Cemaat Yeri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Son Cemaat Yeri Sütunlarında Yüzey Kayıpları (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

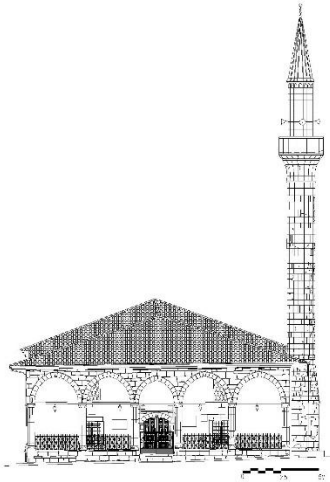
c) Kadınlar Mahfili (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 2. Köprülü Mehmet Paşa Cami Son Cemaat Yeri ve Kadınlar Mahfili Görselleri

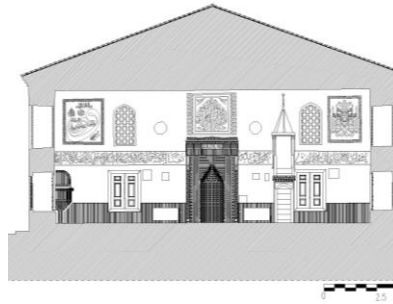
Yapının taşıyıcı duvarları yaklaşık 120 cm kalınlığındadır. Duvar malzemesi kesme taş malzemeden yığma kargirdir. Ahşap tavan ile örtülü harimin taban alanı 214 m²'dir. Harime giriş, son cemaat yeri orta bölümünde yer alan, basık kemerli ve taş malzemeden yapılmış kapı açıklığı üzerinden çift kanatlı ahşap doğrama ile

sağlanmaktadır (Fotoğraf 4f). Kapı açıklığı, kuzey yönde dışa taşkın taş söve ile çevrelenmiştir. Aynı zamanda kuzey yönde son cemaat yerine bakan; alt kotta yer alan, düz atkı (lentolu), taş söveli, dikdörtgen formlu iki adet pencere açıklığında ahşap doğrama ve lokma demir parmaklık bulunmaktadır. Üst kotta yer alan iki adet pencere açıklığı ise sivri kemerli olup, alçı dışlıkla çerçevelenmiştir. Üst kotta yer alan iki adet pencere açıklığı sivri kemerli olup, alçı dışlıkla çerçevelenmiştir. Harimin giriş kısmında kapı açıklığının iki yanında müezzin mahfilleri yer almaktadır. Bu mahfiller ahşap korkuluk ile çevrelenmiştir (Görsel 2c). Batı yönde yer alan mahfil alüminyum doğrama ile bölünerek müezzin için ayrı bir oda oluşturulmuştur. Alt mahfillerin üzerinde ahşap dikmelerle taşıtılan döşeme ile kadınlar mahfili oluşturulmuştur. Bu bölüme, doğu yöndeki tek kollu ahşap merdiven ile çıkılmaktadır. Kadınlar mahfili üst kotta ahşap korkuluk ve üzerindeki ahşap kafeslerle çevrelenerek ana mekândan ayrılmıştır (Fotoğraf 4f). Harimde alt seviye pencereler iç kısımda dikdörtgen formludur (Fotoğraf 4d). Revzenler ise üstte kemerle sonlanır. (Görsel 2b-Fotoğraf 3).

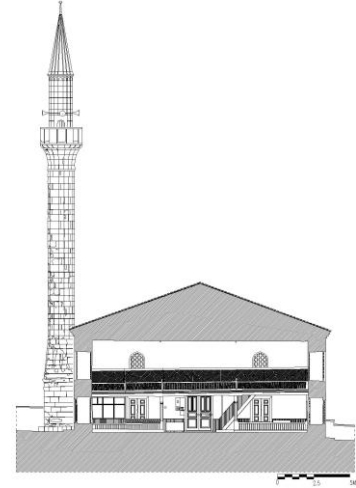
Zemin döşemesi ahşap, duvarlar ise sıvalıdır. Harimin kuzeyinde yer alan doğu ve batı yönlerdeki iki adet mahfilin döşemesi de ahşaptır. Duvarların sıvalı yüzeyleri üzerinde yer yer kalem işi bezemeler ve metal panolar mevcuttur. Mihrabın mevcut ahşap kaplaması ve ahşap kürsü yapıya sonradan eklenmiştir (Fotoğraf 4c). 2.46x 3.91 m. ölçülerinde dikdörtgen plandaki mihrap, lamba-zıvanalı (geçmeli) ahşap kaplamayla yapılmıştır. Mihrap; alınlık, çerçeve ve niş bölümlerinden oluşur. Kuzey-güney doğrultusunda, iki çerçeveyi, burmalı ahşap sütun ve başlığı sınırlar. Çerçeve üzerindeki alınlık 0.72x2.46 m ölçülerindedir. Alınlık üzerine 0.93x0.25 m ölçülerinde ahşap çerçeve yerleştirilirken, çerçevenin iki yanında birbirine eşit mesafede üçer ahşap sütun yer alır. Ahşap çerçeve üzerinde sülüs hatla yazılmış ayet bulunmaktadır. 65 cm derinliğindeki kavsara nişinin iç yüzeyi, sekiz sıra ahşap çıta ile kaplanarak mukarnas izlenimi verilmiştir. Mihrap bu özellikleriyle özgünlüğünü tamamen kaybetmiştir.

a) Rölöve, Kuzey Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

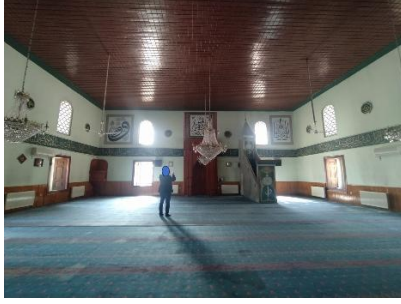

b) Rölöve, Güney Yönüne Bakan Kısa Yönde Kesit (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

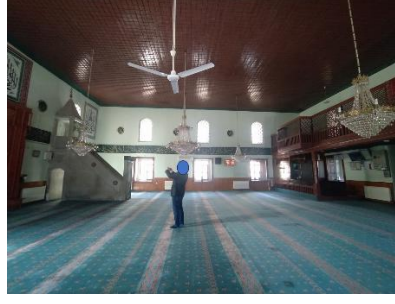

c) Rölöve, Kuzey Yönüne Bakan Kısa Yönde Kesit (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 2. Doğu Cephesi, Kesitler ve Harimden Fotoğraflar

a) Harimden Güney Yönüne Bakış (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Harimden Doğu Yönüne Bakış (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Harimden Batı Yönüne Bakış (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 3. Doğu Cephesi, Kesitler ve Harimden Fotoğraflar

Minber; 5.51 m yükseklikte, 0.96 m genişlikte ve 3.65 m uzunluktadır. Altı basamaklı merdivenden oluşan minber taş malzemeden imal edilmiştir. Minberin, mihraba uzaklığı 1.70 m'dir. Minber girişi basık kemerle düzenlenmiştir. Basık kemer üzeri; 0.23 m kalınlığında giriş tacı yer alır. Giriş tacı, dokuz sıra yarım mukarnas ve onun da üzerinde basitleştirilmiş rumi sıralarından meydana gelir. Kırmızı zemin üzerine sarı renkte, alçak rölyef tekniğiyle yapılan rumilerin altındaki yarım mukarnaslar, yeşil renkleriyle dikkat çekicidir. Aynalık bölümü tamamen sade bırakılırken, korkuluklar üzerinde silmelerle çerçevelenen yüzeyde rozetler görülür. Sağ ve sol korkuluk üzerinde, birbirlerine eşit mesafedeki rozetler içerisine, alçak kabartma tekniğiyle oluşturulmuş stilize çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Motiflerde; bordo, yeşil, sarı, siyah ve kahverengi renkler kullanılmıştır. Basık kemerli geçit bölümünün üzerinde dört adet taş sütuna oturan üst bölüm, köşeli kasnak üzerinde konik biçimli külahla yükselerek alemle son bulur.

Olabildiğince sade tutulan bu minberdeki stilize motifler, geç dönem özellikleri göstermektedir. Minberin genel yapısı, üzerindeki stilize motifler XVII. yüzyıl için basit özelliklerde olduğundan, yapıya daha sonraki dönemlerde eklenmiş olabileceği değerlendirilmiştir (Fotoğraf 4b-4e).

a) Kadınlar Mahfili (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Taş Mihrap (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Muhdes Ahşap Kaplı Minber (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

d) Alt Seviye Pencere İç Kısımdan (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

e) Mihrap Üzerinde Rozet (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

f) Ana Giriş Kapısı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

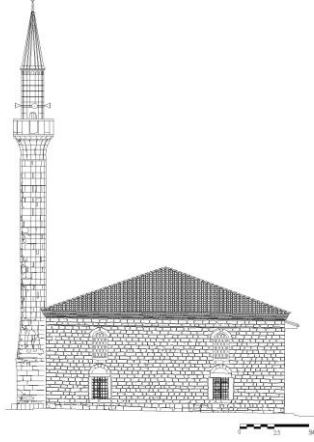
Fotoğraf 4. Kadınlar Mahfili, Alt Seviye Pencere İçten Görünümü, Mihrap ve Ana Giriş Kapısı

Yapının cepheleri genel olarak taş malzeme ile inşa edilmiş, sıvasız bırakılmış ve beden duvarları kirpi saçak ile sonlandırılmıştır. Alt kotta yer alan pencereler dikdörtgen formlu, taş söveli ve düz atkı kemerlidir; üst kotta ise sivri kemerli pencereler yer alır. Pencere açıklıkları üzerinde ahşap doğrama ve lokma demir parmaklık bulunur. Tüm cephelerde pencere yerleşimi iki yatay hat üzerinde düzenlenmiş olup, cephe oranları ve malzeme kullanımı bakımından süreklilik gösterir. Doğu cephesinde alt kotta üç, üst kotta üç olmak üzere toplam altı pencere bulunur (Görsel 3b-Fotoğraf 5b). Bu cephedeki kemer açıklıkları diğer cephelere göre daha yüksektir. Güney cephesinde pencere sayısı ve kot düzeni doğu cephesi ile benzerdir (Görsel 3a-Fotoğraf 5a).

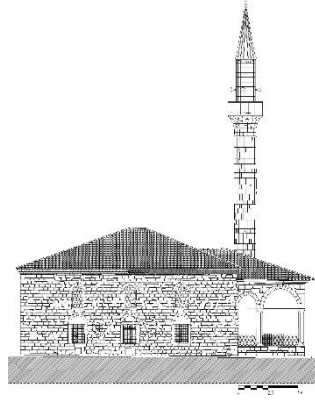
Batı cephesinde ise pencere açıklıkları aynı hizadadır ancak üst kotta kemer boyutları daha küçüktür (Görsel 3c-Fotoğraf 5c). Kuzey cephesi, caminin son cemaat yeri ve avluya açılması nedeniyle farklı bir düzenlemeye sahiptir; burada açıklıklar daha çok giriş işlevine hizmet edecek şekilde konumlandırılmıştır. Bu düzenleme, cepheler arası uyumu korurken işlevsel gerekliliklere bağlı farklılıkların da net biçimde izlenmesini sağlar.

Doğu-batı yönlerdeki beden duvarları üzerinde; alt kotta üçer adet dikdörtgen formlu, ahşap söveli pencere açıklığı üzerinde içte ahşap kepenk, dışta ise PVC doğrama yer almaktadır. Pencere parapetleri kare zemin tuğlası, üst alınları ise ahşap kaplamadır. Üst kotlarda ise üçer adet sivri kemerli alçı içlik bulunmaktadır. Güney yöndeki beden duvarı üzerinde ise alt kotta ikişer adet dikdörtgen formlu, ahşap söveli pencere açıklığı üzerinde içte ahşap kepenk, dışta ise PVC doğrama yer almaktadır. Pencere parapetleri kare zemin tuğlası, üst alınları ise ahşap kaplamadır. Üst kotlarda ise yine üçer adet sivri kemerli alçı içlik bulunmaktadır.

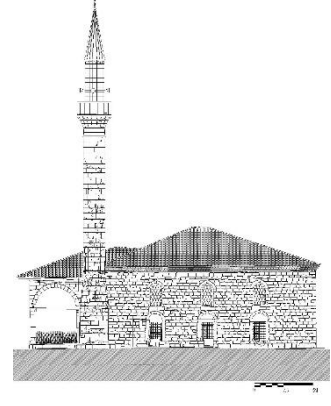
Cami genelinde yapılan gözlemler sonucunda, geçmiş dönem içerisinde yapının karşılaştığı deprem yükleri veya benzer doğa koşulları nedeniyle kâgır taşıyıcı duvarlarda küçük kılcal çatlaklar dışında, yapısal sorunların (çatlaklar, eksen dışı ve düşey yer değiştirmeler) bulunmadığı görülmektedir. Ancak, yapıda taş yüzeylerde nemden kaynaklı bozulma ve kararmalar, sıva-harç yüzeylerinde dökülmeler tespit edilmiştir. Ahşap mimari elemanlarda niteliksiz boya ekleri görülmektedir. Son cemaat yeri taş sütunlarında yüzey kayıpları göze çarpmaktadır. Aynı zamanda son cemaat yeri zemin kaplaması çimento bazlı harç katmanı ile kapatılmıştır. Cephede doğu yönünde yoğun oranda olmak üzere taşlarda yüzey kayıpları tespit edilmiştir. Yine doğu yönde minareye ait kesme taşlarda yoğun oranda yüzey kaybı oluşmuştur. Kurşun malzemede de yer yer sülfat patına etkisi görülmektedir. Yapı genel anlamda özgün plan şemasını korumaktadır. Yalnızca günümüz kullanımında bazı değişiklik ve eklemeler yapılarak özgün mimarisinden bir miktar uzaklaşmıştır. Özellikle son cemaat yeri revak sistemi demir korkuluklarla kapatılmış, cephe özgün görünümünden uzaklaştırılmıştır. Aynı zamanda özgün ahşap pencereler sökülmüş yerine niteliksiz PVC doğramalar yerleştirilmiştir.

a) Rölöve, Güney Görünüşü (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Rölöve, Doğu Görünüşü (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Rölöve, Batı Görünüşü (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

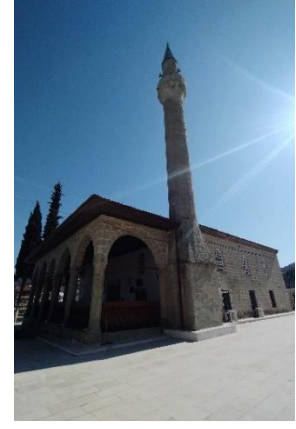
Görsel 3. Yapının Rölöve Cephe Çizimleri

a) Güney Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Doğu Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

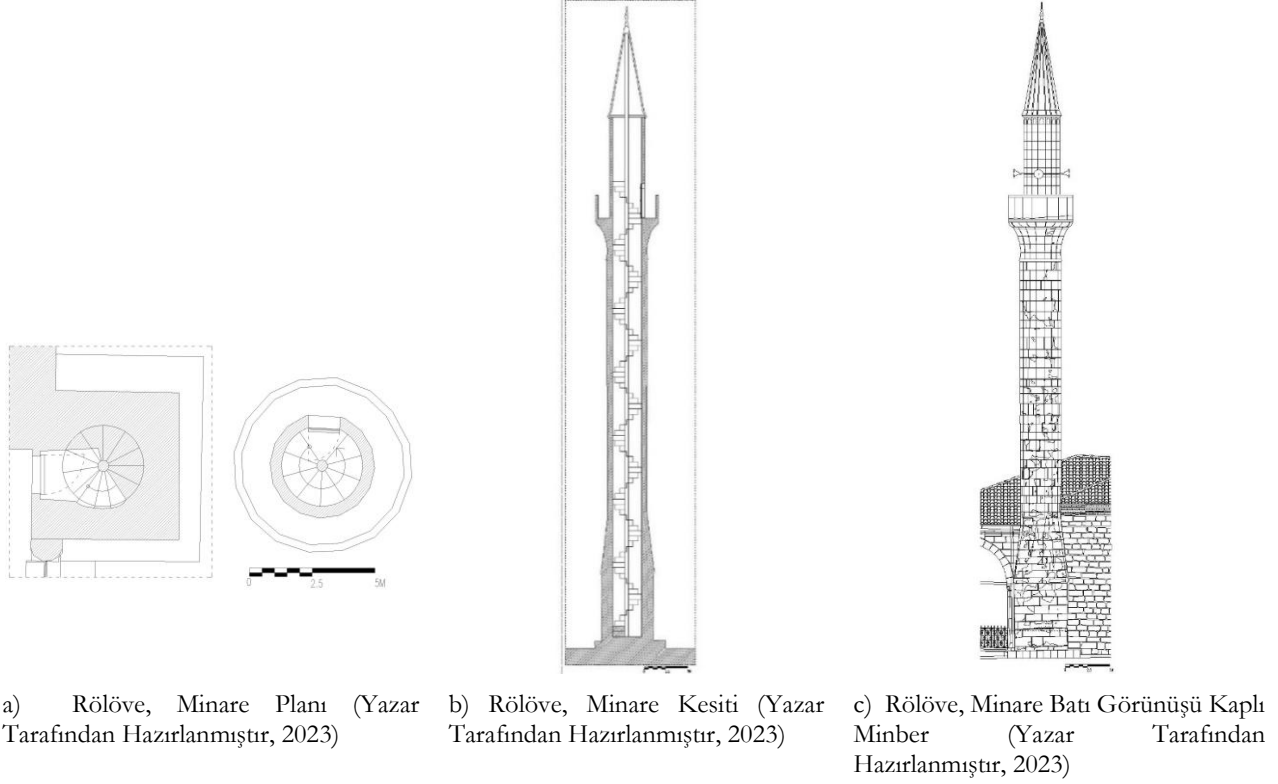

c) Batı Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Fotoğraf 5. Yapının Cephe Fotoğrafları

Yapının minaresi, kuzeybatı yönde, ölçüleri 197x235 cm olan kare planlı kesme taş kaide üzerinde yükselmektedir. Minare gövdesi, 16 cepheli çokgen formda olup tek şerefelidir. (Görsel 4a-Fotoğraf 6b). Yapının minaresi, kuzeybatı yönde, 197x235 cm ölçülerindeki kare planlı kesme taş kaide üzerinde yükselmektedir. Silindirik gövdeli ve tek şerefeli olan minare (Görsel 4a-Fotoğraf 6b), kesme taştan inşa edilmiş pabuç ve gövdenin, +19.83 kotunda yer alan şerefe altı bilezik ile sonlanmasıyla tamamlanmaktadır. Minare gövdesi üzerinde dört adet mazgal pencere yer almaktadır (Görsel 4c). Şerefe altı süslemesi taş, +22.73 kotundaki şerefe korkuluğu da taş malzemeyle yapılmış olup külâh kurşunla kaplanmıştır. 25 cm rıht yüksekliğine sahip 79 taş

basamaktan oluşan merdiven sistemi, basamakların üst üste bindirilmesiyle oluşturulan merkezi çekirdek etrafında yükselerek şerefeye ulaşır. (Görsel 4b-Fotoğraf 6a). Minareye, son cemaat yerinin kuzeybatı yönünde yer alan, basık formlu taş lento ile örtülü açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Kapı açıklığı üzerinde ahşap doğrama yer almaktadır (Fotoğraf 6c). Aynı zamanda şerefeye ulaşım sağlanan taş kemerli kapı açıklığı üzerinde de ahşap doğrama bulunmaktadır.

Görsel 4. Köprülü Mehmet Paşa Camii Minaresi

Fotoğraf 6. Köprülü Mehmet Paşa Camii Minaresi

Restitüsyon Problemleri ve Tartışma

Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin restitüsyonu sürecinde karşılaşılan başlıca sorunlar, yapının özgün durumuna ilişkin belgelerin sınırlı olması ve mevcut mimari izlerdeki belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Öncelikle, plan şemasında kuzey cephenin batı köşesinde doğuya oranla belirgin bir genişleme gözlenmektedir. Bu durum, son cemaat mahallinde daha da belirginleşmekte ve söz konusu düzensizliğin minarenin inşasından sonra mı oluştuğu yoksa yapının özgün tasarımının bir sonucu mu olduğu tartışma konusu olmaktadır. Benzer planlı ve yakın tarihli bölge camilerinin incelenmesi, bu konuda karşılaştırmalı veri sağlamaktadır.

Bunun yanında, mihrap elemanı özgün durumuna dair yeterli fiziksel ve görsel veri bulunmamakta; mevcut durum, çeşitli dönemlerde yapılmış kaplama ve onarımlarla değişmiştir. Bu nedenle restitüsyonda yalnızca ana hatları verilmiş, detaylandırma yapılmamış ve özgün hâlin ancak ileride yapılabilecek restorasyon çalışmalarında ortaya çıkarılabileceği kabul edilmiştir.

Son cemaat yeri korkuluklarının özgün tasarımda bulunup bulunmadığı da netlik kazanmamıştır. Eski fotoğraflar ve yakın çevredeki benzer örnekler, bu elemanın özgün olmayabileceğini göstermektedir. Minarenin batı beden duvarı üzerinde konumlanması ise tipolojik açıdan nadir görülen bir yerleşimdir ve yapının dönemsel özellikleriyle uyumu ayrıca değerlendirilmiştir.

Doğu ve batı cephelerden bakıldığında, yapının tam ortasının güney cephesine meyilli bölümün mahya başlangıcına denk geldiği, buradan kuzey yönüne doğru yaklaşık bir metreyi aşan düz bir mahya uzatıldığı, akabinde kuzey cephenin güney cephesine kıyasla daha dik bir eğim kazandığı görülmektedir. Bu durum, yapının çatı örtüsünde simetriyi bozan sıra dışı bir çözüm oluşturmaktadır. Mevcut veriler ışığında bu farklılığın kaynağı için üç olasılık öne çıkmaktadır: (1) Yapım sırasında, iklimsel koşullar veya kar yükü gibi nedenlerle kuzey eğiminin bilinçli olarak daha dik tasarlanmış olması; (2) sonraki onarım veya yenileme süreçlerinde malzeme ve ustalık farklılıkları nedeniyle eğimin değişmiş olması; (3) kuzeybatı köşedeki minarenin inşası sırasında çatıda kısmi düzenleme yapılması. Bölgedeki benzer örneklerde, mahya sürekliliğinin korunması yaygın olduğundan, mevcut durum tipolojik olarak istisnai nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, özellikle harim bölümünün kuzey kanadının özgünlüğü tartışmaya açıktır. Çatının bu bölümünde, ahşap mahya direkleri ve makas sistemlerinin formu ve işçilik detaylarının değerlendirilmesi, özgün tasarım ile olası müdahaleler arasındaki farkları ortaya koyabilir. Ancak mevcut durumda yapı üzerinde fiziksel müdahale yetkisi bulunmadığından, bu inceleme yalnızca restorasyon uygulaması sırasında gerçekleştirilebilir. Restorasyon sürecinde elde edilecek veriler, harim kuzey kanadının ve genel çatı formunun özgünlüğüne ilişkin değerlendirmeleri somut verilerle destekleyerek yeniden ele alma imkânı sağlayacaktır.

Tüm bu problemlerin çözümü için arşiv belgeleri, eski fotoğraf ve planlar, benzer tipte Osmanlı camileri ile karşılaştırmalı analizler kullanılmış; mimari gelenek, malzeme ve yapım teknikleri de göz önünde bulundurularak restitüsyon önerisi geliştirilmiştir. Bu süreçte, yorumlayıcı restitüsyon yaklaşımı benimsenmiş, belirsiz alanlar için koruma ilkelerine uygun temkinli çözümler tercih edilmiştir.

Köprülü Mehmet Paşa Cami Restitüsyon Önerisinin Dayandığı Bulgular

Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Cami, ilk inşa tarihinden günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisinde özgün durumunu büyük oranda korumayı başarmıştır (Fotoğraf 7a-7b-7c). Köprülü Mehmet Paşa tarafından H.1066/M.1655 yaptırılan caminin mimarı bilinmemektedir. Sağır'a göre caminin 1737'den önce yandığı ve yangın sonrasında Bursa'dan kereste getirildiği bilinmekteyse de bu yangının büyüklüğü ve yapıya ne kadar hasar verdiğinden söz edilmemiştir (Sağır, 2012, s.157).

Köprülü Mehmet Paşa Cami hakkında; yapıda var olan izler, eski fotoğraflar, çeşitli yayınlardan elde edilen veriler ve mimari gereklilik ışığında analizler yapılmış ve bu analizler sonucunda caminin restitüsyonu tek dönem olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, harim ve son cemaat mahallinden oluşan caminin minaresi, batı beden duvarına bitişik şekilde inşa edilmiştir. Özgün formunu koruyan son cemaat mahalinin restitüsyona uygun olduğu değerlendirilmiştir (Erken, 1977, s.74) (Görsel 5a). Minare ise, 1965 yılında gerçekleştirilen onarım kapsamında yeniden inşa edilmiştir. Bu müdahalenin özgün yapıya sadakati, mevcut arşiv belgeleri, eski fotoğraflar ve günümüzde aynı açılardan çekilen görüntüler üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Fotoğraf 1b'de görülen mevcut minare ile Fotoğraf 7c'deki özgün minare arasında, özellikle gövde oranı, şerefe konumu ve külah formunda belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Özgün minarede gövde daha ince ve şerefe daha yüksek bir

kotta konumlanmışken, güncel minarede gövde kalınlaşmış, şerefe ise nispeten daha aşağıya alınmıştır. Ayrıca, külahın eğim oranı ve kaplama malzemesi de değişmiş, bu da minarenin yalnızca kısmi onarım değil, üst bölümünün tamamen yeniden inşa edildiğini düşündürmektedir. Bu tespitler, yapının silüetinde ve oranlarında 1965 müdahalesinin kalıcı izler bıraktığını ortaya koymaktadır. Ancak mevcut belgeler ve fotoğraflar, özgün minarenin ayrıntılı restitüsyonunu gerçekleştirmek için yeterli ölçüsel ve yapısal veriyi sağlamamaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında minareye ilişkin restitüsyon, yalnızca ana oran ve konum üzerinden değerlendirilmiş; ayrıntı çizimi ise ek saha araştırmaları ve daha kapsamlı belgeleme çalışmaları ile desteklenecek gelecekteki projelere bırakılmıştır. Yapı plan şeması bakımından irdelendiğinde, restitüsyonunda vaaz kürsüsünün bulunmadığı, aynı şekilde son cemaat yeri korkuluklarının da olmaması gerektiği sonucuna varılmıştır (Görsel 5b-5c). Osmanlı Arşivleri ve Şer'iyye Sicilleri'nde gerçekleştirilen taramalarda ise bu yapının onarımlarına veya plan şemasında değişiklik yapılmasına ilişkin herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu durum, restitüsyon kararlarının doğrudan mevcut fiziksel izler, fotoğraf belgeleri ve yayınlanmış bilimsel kaynaklar üzerinden geliştirilmesini gerektirmiştir.

a) Güney ve Doğu Cepheleri (Salt Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi)

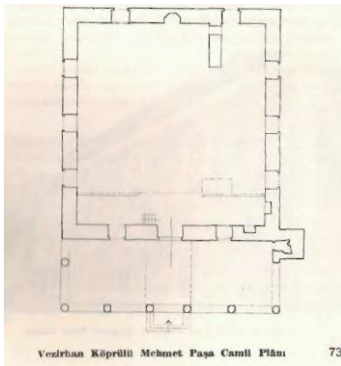

b) Yapının Güney ve Doğu Cepheleri (Salt Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi)

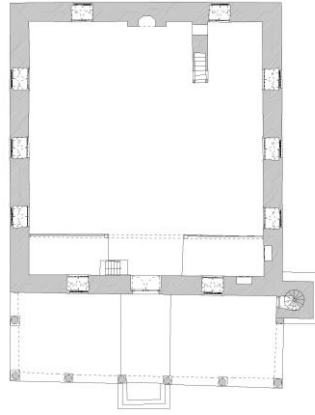

c) Batı ve Güney cepheleri (Salt Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi)

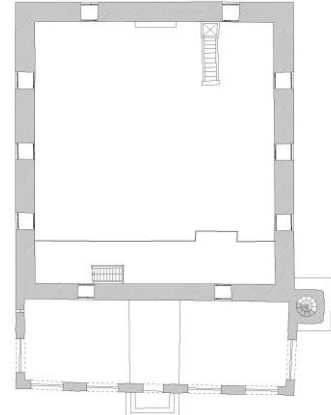
Fotoğraf 7. Köprülü Mehmet Paşa Cami'nin Arşiv Belgelerinde Bulunan Plan ve Cephe Fotoğrafları ile Restitüsyon Planları

a) Yapının Planı (Erken, 1977, s.73).

b) Restitüsyon Harım Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Restitüsyon Mahfil Kotu Planı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 5. Köprülü Mehmet Paşa Camiinin Arşiv Belgelerinde Bulunan Plan ve Cephe Fotoğrafları ile Restitüsyon Planları

Aynı şekilde restitüsyonda, cephelerde yer alan pencere açıklıkları, yapının kendisinden elde edilen verilerle özgün ahşap kepenkler referans alınarak çift kanatlı, üç kayıtlı ahşap olarak önerilmiştir. Mahfil konusundaki değerlendirme, yalnızca yapının bulunduğu yakın çevrede, yakın tarihlerde inşa edilmiş ve benzer plan şemasına sahip camiler üzerinden yapılmıştır. Bu kapsamda, bölgedeki 17. yüzyıl Osmanlı camilerinde kadınlar mahfilinin konum ve biçim özellikleri incelenmiş, elde edilen veriler Köprülü Mehmet Paşa Camii'nin mevcut durumu ile karşılaştırılmıştır. Yapıda hâlihazırda var olan mahfilin, plan şeması ve kullanım biçimi bakımından dönemin tipolojik örüntüsü ile uyumlu olduğu, bu nedenle restitüsyon önerisinde korunması gerektiği sonucuna varılmıştır. Tüm bu bilgilerin ve benzer örneklerle yapılan çalışmaların ışığında, harimin kuzeyinde yer alan alt ve üst mahfillerin yapının özgününde bulunduğu değerlendirilmiş ve restitüsyonunda bu unsurlara yer verilmiştir (Fotoğraf 8a-8b-8c). Yine yapının restitüsyonunda, son cemaat yeri demir korkuluklarının bulunmadığı değerlendirilmiştir. Korkulukların formu, mevcut doğal taş harpušta ve zemin kaplamasına özensizce monte edilmiş olmaları bu savı desteklemektedir. Bu veriler göz önüne alınarak, son cemaat yeri metal korkuluklarına restitüsyon projesinde yer verilmemiştir (Görsel 6a-6b-6c).

a) Çanakkale Bozcaada Köprülü Mehmet Camii Kadınlar Mahfili (tripadvisor.com)

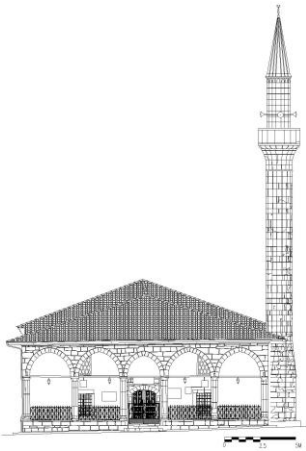

b) Bilecik Osmaneli Rüstempaşa Camii Kadınlar Mahfili (www.aa.com.)

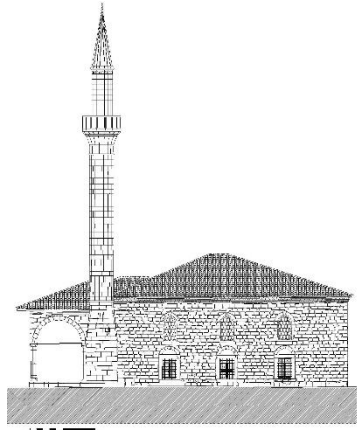

c) Bilecik İlyas Bey Orhangazi Camii (Ünal, 2008, s.144)

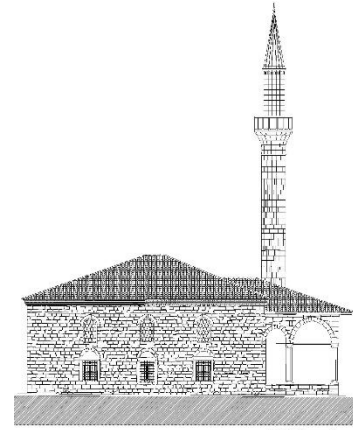
Fotoğraf 8. Yapıya Benzer Örnekler

a) Rölöve, Kuzey Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Restitüsyon, Batı Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

c) Restitüsyon, Doğu Cephesi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

Görsel 6. Vezirhan Köprülü Mehmet Paşa Camii Restitüsyonu Cephe Çizimleri

Mevcut mihrap yakın zamanda yenilenmiştir. Yapılan literatür araştırmalarında mihrabın özgün hâline ait olduğu belirtilen bilgiler yalnızca Ahmet Vefa Çobanoğlu'nun, "Vezirhan Külliyesi" başlıklı ansiklopedi maddesinde yer alır; "Kalem işleriyle süslü olan mihrap, iki yanda iri burmalı, sütünce şeklinde alt ve üst uçları palmetle sonlanan bir bezeme ile sınırlanmıştır. Üst kısımlar ise bitkisel dekorlu dikdörtgen kısımlarla çevrelenmiştir. En üstte

bitkisel süslemeli bir tepelik bulunur. Beş kenarlı nişte kavsara dilimlere ayrılmıştır. Altta orta bölümde kandil motifi bulunur. Bu bölüm perde dekorludur. Kavsaranın köşeleri kıvrımlı rumi dolgulu olup üstte mihrap ayeti yazılıdır (Çobanoğlu, 2013, s.94). Bu doğrultuda mihrap üzerindeki tüm kaplamaların sökülüp özgün hâlinin açığa çıkarılması, ileride yapılacak restorasyon uygulamasında önem taşımaktadır. Mevcut çalışma, rölöve ve literatür verilerine dayalı olarak hazırlanmış olup, restitüsyon projesinde mihrap ana hatlarıyla çizilmiş; uygulama sonrası elde edilecek yeni veriler, gerekli görülmesi hâlinde ileride ayrıca yayımlanacaktır.

Osmanlı Klasik Dönemi (15. ve 17. yüzyıllar arasında), Osmanlı mimarisinin zirveye ulaştığı, özellikle Süleymaniye Cami, Selimiye Cami gibi başyapıtların inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönemde mihraplar, mimari estetik ve süsleme açısından büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı Klasik Dönemi'nde mihrabın mimari yapısı ve süsleme tarzları büyük bir sanat inceliği kazanmıştır.

Yapıdaki mevcut mihrap, özgün formuna dair yeterli iz barındırmadığından, restitüsyon değerlendirmesinde karşılaştırmalı yöntem tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı Klasik Dönemi mihraplarının genel özellikleri incelenerek, yapının özgün olası formu ve süsleme anlayışı hakkında yorum yapılmıştır. Bu yöntem, restorasyon ve restitüsyon çalışmalarında, belge eksikliğinin karşılaştırmalı tipolojik verilerle tamamlanması yönündeki yaygın bilimsel yaklaşımın bir yansımasıdır.

Mihrap unsuru, Osmanlı Klasik Dönemi cami mimarisinde ibadet mekânının odak noktası olup, genellikle sivri kemerli niş formu, mukarnaslı taç kısmı ve mermer ya da çini kaplama gibi süsleme unsurları ile tanımlanır.² Köprülü Mehmet Paşa Camii'nin mevcut mihrabı, restorasyon öncesinde kaplama tabakalarının kaldırılması ve özgün malzeme ile bezeme detaylarının tespit edilmesi sonrasında kesin olarak değerlendirilecektir. Bu nedenle restitüsyon çiziminde mihrap yalnızca ana hatlarıyla belirtilmiş, detaylandırmaya gidilmemiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı Klasik Dönemi mihrapları hem işlevsel hem de estetik açıdan büyük bir önem taşır. Bu dönem mihrapları, ince işçilik, zengin süslemeler ve sağlam mimari yapısı ile dikkat çeker. Özellikle Mimar Sinan'ın eserlerinde gördüğümüz mihraplar, Osmanlı mimari estetiğinin en üst düzey örneklerindendir. Hem dini hem de sanatsal değeri olan bu mihraplar, Osmanlı mimarisinde mihrap anlayışını en üst noktaya taşımıştır.

Mevcut durumda mihrap nişi, köşelik ve sekiz sıra kavsara lamba-zıvanalı (geçmeli) ahşapla kaplıdır. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı incelendiğinde, mihraba yapılan ahşap kaplamanın muhdes olduğu sonucuna varılmıştır (Fotoğraf 9a). Ahşap mızraklarla döşenmiş, 0,65 m. derinlikteki kavsara nişi, mihraptaki özgün mukarnasların üzerine yapıldığı izlenimi vermiş ve yapılan analogik çalışmalarla bu tez desteklenmiştir. Yapı ile aynı dönemde inşa edilmiş dönem örnekleri de incelenmiştir. Bu örneklerde yer alan, orta bölümü yukarı doğru yükseltilerek taç formu verilmiş mihrap detaylarının, muhtemelen mihrap üzerindeki tüm kaplamaların sökülmesi sonrasında ortaya çıkacak olan özgün detaylarla benzerlik göstereceği öngörülmektedir. (Fotoğraf 9b-9c-9d-9e-9f).

² Bakırer, Ö. (1976). *Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Bozkurt, T. (2010). “Trabzon’da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 19(1), 45–70; Bozkurt, T. (2013). “Konya Camilerindeki Ahşap Mihraplardan Örnekler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 231–250.

a) Mevcut Ahşap Kaplı Mihrap (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır, 2023)

b) Bilecik Rüstempaşa Camii Mihrabı(turkiyenintarihieserleri.com)

c) Tokat Hatuniye Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.392)

d) Amasya II. Bayezid Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.395)

e) Konya Sultan Selim Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.416)

f) Konya Karapınar Sultan Selim Camii Mihrabı (Bozkurt, 2007, s.420)

Fotoğraf 9. Mevcut Mihrap ve Benzer Örnekler

Bu çalışmada mihrabın ayrıntılı restitüsyon çiziminin sunulmaması, mevcut veri eksikliği ve uluslararası koruma ilkelerine bağlılık nedeniyle bilinçli bir tercihtir. Harimdeki mihrap, yakın dönemde eklenen ahşap kaplama ile tamamen örtülmüş olduğundan, özgün kavsara, niş ve tezyinat unsurları görülemez durumdadır. Venedik Tüzüğü'nün 15. maddesi ile Burra Tüzüğü'nün 1.7 ve 3. maddeleri, kayıp unsurların ancak sağlam kanıtlara dayanılarak geri getirilebileceğini; aksi takdirde yeniden yapım ve temsilden kaçınılması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Benzer şekilde, Nara Özgünlük Belgesi ile Londra Tüzüğü de, restitüsyon ve çizimlerin kanıta dayalı olmasını, belirsizliklerin ise açıkça belirtilmesini öngörmektedir. Mevcut durumda yalnızca eski plandan alınabilecek yaklaşık ölçüler ile Çobanoğlu'nun (2013) betimlemesi bulunmaktadır; bu veriler, ayrıntılı restitüsyon çizimi için gerekli güvenilirlik düzeyine ulaşmamaktadır. Ayrıca, Çobanoğlu'nun tanımladığı mihrabın özgün hâline ait verilere ulaşmak amacıyla yapılan araştırmalardan da doğrudan sonuç alınamamıştır. Bu nedenle çalışma, mihrabı sadece ana hatlarıyla ve mevcut ölçülerle sunmuş; detaylandırmayı, uygulama sürecinde

kaplamanın sökülmesiyle yapılacak yerinde belgeleme çalışmalarına bırakmıştır. Ayrıca, literatür ve arşiv taramasında özgün haline ait fotoğraf ya da başka bir güvenilir görsel belgeye ulaşılamamış olup, bu durum araştırma sınırları içinde metinde açıkça belirtilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bilecik İli, Vezirhan İlçesi'nde yer alan Köprülü Mehmet Paşa Cami, Köprülü Mehmet Paşa Kervansarayı ile birlikte, menzil sistemi kapsamında planlanmış iki anıtsal yapıdır. Osmanlı döneminde menzil yapıları, ticaret kervanlarının bir günde alabileceği mesafeler gözetilerek, ana ulaşım güzergâhları üzerinde ve çoğu zaman mevcut yerleşimlerden bağımsız olarak inşa edilirdi (Halaçoğlu, 2002, ss. 167–168; Sak & Çetin, 2004, ss. 179–221). Vezirhan'daki külliye de bu anlayışın tipik bir örneğini temsil etmekte olup, konumu itibarıyla tarihî Bursa–İstanbul yolu üzerindeki önemli durak noktalarından biridir. Yapının günümüzdeki durumu, ilk inşa edildiği döneme kıyasla sınırlı değişiklikler göstermekte olup, genel anlamda iyi korunmuştur. Özgün durum ile mevcut durum arasındaki farklılıklar özellikle mihrap ve minarede yoğunlaşmaktadır. Mihrabın güncel formu, çalışma kapsamında karşılaştırmalı veriler ve özgün tasarıma ilişkin bulgularla değerlendirilmiş; bu doğrultuda restitüsyon önerisi şekillendirilmiştir. Minare, 1965 yılında yeniden inşa edilmiş olup, özgün hâline uygunluğu mevcut belgeler, eski fotoğraflar ve günümüzde aynı açılardan çekilen görüntüler üzerinden tartışılmıştır. Fotoğraf 1b ile Fotoğraf 7b arasındaki yükseklik farklılıkları da bu değerlendirmede ele alınmıştır. Çalışmada detaylı şekilde anlatıldığı üzere, yapının günümüzdeki durumu ile özgün durumu arasındaki en önemli farklar mihrap ve son cemaat yeri demir korkuluklarıdır. Genel olarak yapının iyi korunmuş olduğu gözlenirse de dış cephede ve özellikle minare gövde kısmında kullanılmış olan doğal taş yüzeylerinde tabaka şeklinde ayrılmalardan kaynaklanan yüzey kayıpları mevcuttur. Kullanılan taş malzemenin yumuşak dokusunun bu duruma neden olduğu söylenebilir. Son cemaat yerinde, taş sütunları birbirine bağlayan kemerlerin üzengi seviyesinde, sütun başlıklarını birbirine bağlayan ahşap gergilerde herhangi bir açılma veya ayrılma gözlenmemiştir. Ancak bu gergilerin görevlerini tam olarak yerine getirip getirmediği, özellikle de içlerindeki metal bağlantı elemanlarının mevcut durumu, görsel inceleme ile tespit edilememektedir. Metal elemanlar görünmeyen bir bölgede yer aldığından ve belirli bir kullanım ömrüne sahip olduklarından, bu ömrün ne durumda olduğunun anlaşılabilmesi için yerinde açma ve teknik kontrol gerekmektedir. Kemerler ahşap iskele sistemiyle askıya alınmalı, sütun başlıklarının hemen üst kotundaki taşlar itinalı bir şekilde sökülmeli ve gergi sisteminin çalışıp çalışmadığı kontrol edilmelidir. Ayrıca, cami imamı ile yapılan görüşmelerde ahşap tavan kaplamasının belli bölümlerden su aldığı tespit edilmiştir. Mihrabın özgün durumuna getirilmesi, çatı örtüsünün yenilenerek nem problemlerinin giderilmesi ve yüzey kaybına uğrayan taş malzemelere tekniğine uygun şekilde müdahale edilerek bu durumun önüne geçilmesi için yapının restorasyona ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışma ve benzerleri, Vezirhan beldesi ve Köprülü Mehmet Paşa Cami ile ilgili farkındalığın artması, yapının gelecekte de korunması ve tanıtılması için katkı sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma için ilk yazarın katkısı %75, ikinci yazarın katkısı %25 olarak dağılım göstermiştir. Çalışma, araştırmacıların işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, herhangi bir canlı üzerinde anket ya da deney uygulaması içermemektedir. Bu nedenle çalışma için etik kurul izni gerekliliği bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aycan, İ. (2013). *İslam Geleneginde Cami ve Kadın. Cami, Kadın ve Aile*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çobanoğlu, A.V. (2013). *Bilecik Yakınında XVII. Yüzyılın Ortalarında İnşa Edilen Menzîl Külliyesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Bozkurt, T. (2007). *Osmanlı Selatin Cami Mibrapları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çakıcı, F.Z. & Kaçdi, R. (2023). Systematic analysis of the digital technologies used in the documentation of historical buildings. *Cultural Heritage and Science*, 4 (2), 69-77. <https://doi.org/10.58598/cuhes.1344379>
- Duman, M. (2006). *Köprüllü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erken, S. (1977). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-II*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Gerengi, A. (2004). *Bilecik'te Türk Dönemi Hanları:(13.-19. Yüzyıllar)* (Master's thesis, Anadolu University (Turkey).
- Genovese, R. A. (2005, 26 Eylül – 01 Ekim). *Architectural, archaeologic and environmental restoration planning methodology: Historic researches and techniques of survey aiming to conservation*. CIPA 2005 XX International Symposium, Torino, İtalya.
- Halaçoğlu, Y. (2002). Osmanlılarda ulaşım ve haberleşme (menziller). (No Title).
- Khalil, A. and Stravoravdis, S. (2022). Challenges of Digital Building Data Usage with a Focus on the Digital Documentation of Heritage Buildings-Results from an Online Survey. *Heritage*, 5(4), 3220-3259. <https://doi.org/10.3390/heritage5040166>
- ICOMOS (1964). *Venedik Tüzüğü*. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- ICOMOS (1994). *Nara Özgünlük Belgesi*. https://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf
- ICOMOS (1979-2013 Revizyonu). *Burra Tüzüğü. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
- ICOMOS (1982). *Floransa Tüzüğü. Historic Gardens*. <https://drive.google.com/file/d/1VABWR3tcdkGtpWFPP19ZY4lSJ0KhEwCf/view>
- Intrigila, C., Giannetti, I., Eramo, E., Gabrielli, R. & Caruso, G. (2024). HBIM for conservation and valorization of structural heritage: The Stylite Tower at Umm ar-Rasas, Jordan. *Journal of Cultural Heritage*, 70, 397-407. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2024.10.010>
- Sağır, Y. (2012). *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakıflarına Göre Köprüllü Ailesi Vakıfları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sak, İ., & Çetin, C. (2004). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 179-221.
- Santini, S., Canciani, M., Borghese, V., Sabbatini, V., Sebastiani, C. (2023). From Digital Restitution to Structural Analysis of a Historical Adobe Building: The Escuela José Mariano Méndez in El Salvador. *Heritage*, 6 (5), 4362-4379. <https://doi.org/10.3390/heritage6050231>
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Yayın No: 26, Ankara.
- Tanman, M.B. (2003). Mahfil. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 27 Cilt.
- Tripadvisor.com. (2022). https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g673499-d12342227-Reviews-Koprulu_Mehmet_Pasa_CamiiBozcaada_Tenedos_Island_Canakkale_Province_Turkish_Aeg.html
- Ülgen, Salt Araştırma: Bilecik/Kutu 1/Zarf 66/TASUH7984/Open Access/Ülgen Ailesi-Ülgen Family/ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/202315> (Erişim tarihi: 20.03.2024)
- Ünal S. (2008). *Bilecik'teki Osmanlı Dönemi Yapıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Türkiye'nin Tarihi Eserleri İsimli web Sitesi. https://www.turkiyenintarihieserleri.com/foto_y/2019/12/b/1577209406.jpg.
- Vezirhan Belediyesi. *Vezirhan Tarihçesi*. <https://www.vezirhan.bel.tr/kurumsal/vezirhan-tarihcesi>

EXTENDED SUMMARY

Over the centuries, cultural heritage structures with irregular morphology and geometry have undergone various transformations and interventions. To ensure their sustainable preservation, restoration efforts must be based on precise, qualified planning rather than generalized intervention frameworks. Each heritage structure requires an individualized restoration strategy shaped by its specific historical, architectural, and material conditions. This approach involves critically understanding the structure, analyzing its current condition, identifying deformations, and distinguishing between original and altered materials. In heritage conservation, reconstructing a structure's original form based on reliable evidence is defined as restitution. A restitution project re-establishes the original state of a damaged or altered structure using archival documentation, historical images, typological comparisons, and surviving architectural traces. Accurate documentation is essential for effective conservation, appropriate reinforcement, and well-planned restoration interventions. The restoration proposal in this study is based on detailed survey data and incorporates historical sources. It seeks to return the Köprülü Mehmet Paşa Mosque to a state consistent with its original design by documenting alterations, identifying lost or transformed architectural elements, and clarifying later additions. Built in 1655 by Köprülü Mehmet Paşa, the mosque stands in Vezirhan, Bilecik, along the historic Bilecik–İzmit route. Together with the adjacent caravanserai, it forms one of the town's two monumental Ottoman structures. Its construction during the transition from the Late Ottoman to the Classical period makes it a rare regional example.

The building occupies plot 1, block 377, and is surrounded by two courtyards. The northern courtyard contains a fountain, a Qur'an course, and service areas. The mosque is approached through the main entrance on the south, with its north side facing a landscaped courtyard. It retains a largely original plan, featuring a five-bay open narthex to the north of the sanctuary (harim), with access through the central bay. The minaret rises from the northwest corner of the sanctuary, at the junction with the narthex. A women's section is located along the north interior wall. Structural observations reveal that, apart from minor hairline cracks in the load-bearing walls, there is no significant damage from earthquakes or other natural events. However, deterioration from moisture is evident, particularly in the form of discoloration and surface loss on stonework, as well as plaster detachment and mortar erosion. Low-quality paint layers are visible on wooden elements. Surface erosion is notable on the stone columns of the narthex, and the floor has been covered with cement-based mortar. On the eastern façade, stone surfaces show significant loss, and the minaret's eastern face displays similar erosion, likely due to the softness of the stone. Some areas of the lead roof covering show sulfate patina.

Although the mosque generally preserves its original form, certain modifications have altered its appearance. The narthex has been enclosed with iron railings, changing the façade's visual integrity. Original wooden windows have been replaced with PVC frames of poor workmanship. The roof structure also presents restitution challenges: when viewed from the east and west elevations, the central axis aligns with the starting point of the south-sloping ridge, which then extends northward for just over one meter before the slope increases sharply toward the north façade. This asymmetry is unusual in comparable 17th-century provincial mosques. Three hypotheses may explain it: a deliberate design choice to create a steeper northern slope due to climatic factors, alteration during later repairs, or adjustments made during or after the minaret's construction. Given the rarity of such roof configurations, the originality of the northern roof section requires further investigation. The study emphasizes that examining the wooden ridge posts and truss systems would be critical for resolving this question. However, such inspection is not currently possible and would have to be conducted during an authorized restoration phase. Findings from that process could form the basis for a subsequent scholarly reassessment.

The restitution process also faced limitations regarding the mihrab. Physical evidence and historical materials are insufficient to reconstruct its exact original form. As a result, the restitution drawings indicate only its main outline, postponing detailed reconstruction until future restoration work can provide direct evidence. Similarly, the originality of the narthex's iron railings remains uncertain, as comparative examples and archival photos suggest they may be later additions. The unusual positioning of the minaret on the western wall of the sanctuary also requires typological consideration, as it is relatively uncommon in Ottoman mosque architecture. To address these uncertainties, the study employed a comparative approach using archival documents, historical photographs, measured drawings, and typological parallels from similar Ottoman mosques. Construction techniques, material use, and stylistic conventions were considered in developing a restitution proposal that

adheres to the principles of interpretive restitution. In areas where evidence was inconclusive, cautious and reversible solutions were preferred, consistent with international conservation guidelines.

In conclusion, the Köprülü Mehmet Paşa Mosque remains a rare and significant example of 17th-century provincial Ottoman architecture. While it retains much of its original spatial organization, several details—particularly the roof geometry, mihrab, and narthex elements—require further investigation to clarify their original form. The proposed restitution and restoration framework emphasizes both scholarly rigor and practical conservation needs, ensuring that future interventions can safeguard the building's historical integrity while addressing material deterioration. This approach reinforces the principle that each heritage structure demands a tailored, evidence-based methodology for its preservation.